

31-

Степан Корибутяк

ЙОГО ІДЕЯ

новелі й оповідання

Мюнхен 1953
diasporiana.org.ua

СТЕПАН КОРИБУТЯК

ЙОГО ІДЕЯ

новелі й оповідання

«НАША КНИГОЗБІРНЯ»

Ч. 12

1953

Кооперативна друкарня „Ціцеро“, Мюнхен 2, Даахауерштр. 9/II

КРАСУЛЬКА

Стояло їх кільканадцять у нерівній лаві, як худоба. Просто з потягу. Були в тій святковій, тільки вим'ятій у дорозі одежі, що в ній половили їх, коли з церкви виходили.

Сьогодні якраз тиждень і якраз неділя. Навколо — німецькі бавори: оцінували і вибирали, як худобу. Здоровіший до багатшого, слабший до біdnішого. Вираному клали на плече руку і „ком!“, або просто кивали пальцем і „ком!“, як собаці.

Прийшла черга й на Івана. Оглядали його двоє німців і сперечалися. Обоє хотіли мати, і цей куценський з великим вблем на шиї, і отой старий, лисий. Переміг воластій. Кивнув пальцем і „ком“.

Близчі відходили, даліші від'їжджали. За воластим, як собака на прив'язі, почвалав й Іван. За хвилину і сліду не стало, що був тут ярмарок, на людей... Завтра, ні, ні ще сьогодні, — всі при праці.

Чудова організація, — німецька!

*

Велика довга стайня і тридцять корів. Нагодовані, на-поєні, задоволені, чисті. Німецькі корови. Коло повної тачки втузиться брудний Іван, в своєму святковому лахмітті. Mrіс. Отут його царство, коли нікого нема. Тут найкраще. Живі сотворіння, без злоби. Він любить отих тридцять німецьких корівок і доглядає їх. Тут тридцять, а дома — одна, однісінька, Красулька, мамка, як все її жінка називала. Годує його діточок.. І тут є Красулька, така маленка, з білою цяточкою на чолі. Тільки біль-

шою. Вона нагадує йому його власну, і тому то він її найкраще доглядає. Найліпше і найм'якше сіно, найсвіжішу воду — все їй першій. Він пестить її і кличе Красулькою. Як свою, за її подібність, за її прегарне молоко.

О, він не раз п'є його при доїнні, так, крадькома, щоб ніхто не бачив. Хлісне раз, другий, і вже дома. Тільки заплющить очі, і дома. Чує тепло своєї хати, пахощі гірського села, де з вітрами говорять смереки, де небо з верхами цілується, де краса свої пишні коси загубила..

І коли дойті її, лине гадками до своєї хати і випарах стікаючого молока бачить своїх дітей. Як збираються до школи, як бавляться і як лягають спати. Дві русяви голівки, дві полонинські квіточки, як це молоко запашні, на білій подушці лежать.

О, вона багато таємниць знає, оця маленька німецька корівка. Знає, як у нього дома, до найменших подробиць. Ціле його життя знає. Це єдина його повірница... І він говорить все до неї, як до людини.

— Ти маєш яку дитину? Ні? — питає. — Мовчиш? Певно забрали у тебе, га? О, прокляті, і то не одну забрали. Які ми обос однак! У тебе забрали дітей, а мене від дітей... А корівка слухає, ремигає запашне сіно, киває головою і зідхає — От, худобина, а як розуміє!..

Важкуватими кроками проходили дні за днями і спивали з нього всю силу. Тачки були вже важчі, пороги вищі, і думки стали більш неповороткими. Єдиною розрадою, що виводила його з отупіння, були листи з дому. Це був одинокий святковий день у його неволі. Тоді використовував вільну хвилину і зникав.

От як сьогодні, прямував, скрадаючись до одного з безчисленних закамарків господарського будинку. За пазухою в нього лист, ще не читаний, лист із дому. Може що злого в ньому, бо коли дойв сьогодні Красульку, не бачив вже в молочних випарах русявих голівок на білій подушці. Оглянувся. Нема нікого. Господар пішов і не забаром прийде. Прийде з коровами, що їх, як говорили, з вдячності за визволення, подарувало щасливе населення німецькому війську... Скрізь самі визволителі. Скрізь, і ці, і тамті. Кожний німець заслужив на таку

вдяку, і кожний дістане. А він? Він буде коло їх ходити, от і все.

Корявими чорними пальцями витягав з-за пазухи листа. Витягав, як святощі. Поволі розгортав листки, ніби Святе Письмо, і читав.

„Слава Ісусу Христу!“ — Побожно здійняв капелюха, глянув на небо і перехрестився. — Навіки Богу слава!, — проговорив у відповідь. Переходив рядки за рядками, і читав, читав про хатні турботи самітньої жінки, про сільські новини, нарешті — про Красульку.

Забрали її. Забрали від дітей. Діти голосили, а старша умлівала, і відливали її водою. Це ж була її корова, телям пригнали до неї, від хресної мами дісталася. Молодша носить над оком синяк від бука, від німецького бука по зрабованій корівці...

Скінчив. Зачинав наново й наново, чув, як кривда в нутро йому залізла і під самим серцем тяжкою скіборо лягла. З'їли, напевно з'їли.. Ні, застрілили, як тікала від їх рук. Не буде кому діточок їого годувати.

В стайні вже були нові корови. Наче сонний, оглядав їх. Одна, дві, шість корів. Тепер буде вже тридцять шість. А в нього дома — ні одної, ні одної! Приглядався цікавіше. Жовтяна, Білушка, Циганка, Періста, Крас... Красулька... Що?..

Засміявся. Це ж неможливо! Глипнув на таблицю. Там поспішною рукою стояло вписане крейдою „Герта“. Слина стала йому квачем і не міг проковтнути. Що? У Герти на чолі ясніла така знайома біла цяточка

„Красулько!..“ — Глянула на його слізувими очима й обізвалася. Був уже певний, пізнав. Пізнав би її серед тисячі Красульок.. Заточився, немов п'янний. Поява Красульки омотала всі його гадки, охопила його цілого. Оставила його діточок і пішла на службу. Так, як і він. Тепер обое служитимуть...

Сон по хаті літав і ні разу не хотів на повіки йому сісти. Вийшов з хати потихеньку, як злодій. І до стайні, до Красульки.

— А видиш, яка ти? Дітей моїх лишила і прийшла сюди, в чужину, чужих дітей запашним молоком пойти. А не краще було дома, га?.. Напевно краще. Там тебе пести-

ли, як чічку, як дитину, як рідну. Оленка доглядала, а ти її лишила. Свою ріднью покинула, правда? Нас було п'ятеро. Діти, жінка, ти і я. А чому з їх рук не втікла, га? Тебе ж не забрали з церкви, як мене?...

В Іванових грудях клекотіло пекло.

— Але ти їм не будеш давати молока, ні!, — закривав і відступився. Наглядів заstromленого в стіну довгого, гострого ножа. — “Не будеш,” — просичав, і приступив близче. Діткнувся рукою теплої шії Красульки, притулив гострого ножа, заплюшив очі і потягнув що мав сили... Щось тяжкого хрупнуло на землю і захарчало в передсмертних корчах...

Поглянув довкруги. Що це? Ще одна, дві, ні — три, ціла стайня красульок, з білими цяточками, а серед них, ніби в мороці, — дві русяні голівки...

Вилетів із стайні і побіг просто себе. Раптом спинився. Якісь будинки, залізничі рейки. Ага, це те саме місце, де мене продали. Затрусився на всьому тілі, як у ліхоманці...

“Другий раз вже мною торгувати не будуть”, — прошепотів, перейшов залізничий насип і зник у темряві чужої ночі ..

МІТИНГ

В повному, набитому народом сільклюбі відбувався мітинг'. З підвищення, де за вкритим червоним столом сиділо їх кільканадцять, падали слова наче каплі кипучої оліви на голе тіло. З червоним, як та скатертина на столі, лицем політрук говорив про досягнення радянської науки, культури, про щастя, яке припало всім тим, що перебувають у межах Советського Союзу, про свободу... Із слів політрука виходило, що всі оці присутні, в імені села, із вдячності за ті добродійства, постановили спорудити Сталінові пам'ятника.

За кожним словом, коли згадувався Сталін, підносилися автоматично руки і плескали.

— Ой, Господи, ади так, як бия себе самого по лиці бив, так мені гірко, — заговорив шепотом до своєї дружини молодий ще віком господар Петро.

Жінка здригнула і нервово озирнулася. Її перелякані очі, що ворожили непевність і страх, забігали хутко по сусідніх лицеях.

— А ти краще уважай, що той клюконосий говорить, а зі мною поговориш, як будемо подальше оцієї нужди, де свідком нам буде лиш Бог та й смерека. Та й плеши, що твоя сила стане...

Її губи ледве порушалися, але кожне слово, ніби добре вимірена куля, летіло просто в ухо свого ґазди Петра.

— Та й поклади на лицє сміх, бо виглядаєш, гей би над тобов вже акафист читали, або хто твою шию на пень поклав, аби сокирі було спосібніше сісти...

— А що, може не так? Коли здіймаю руки плескати, то так, як би міх з піском здіймав, а як уже плещу, то по душі себе б'ю...

— Так, так, але бійся Бога, плещи. Говори Отченаш і плеши, Видиш, прецінь, як очі отих клюконосих, що за отим столом, скачуть по наших лицеях... Нас усіх на це тут зігнали, аби вони мали що говорити, а ми аби слухали та й плескали...

Дійсно, пригадав собі, як вони обое тут знайшлися. Просто від тачки його відірвали, коли розвозив гній. Жінка накидала, а він розвозив. Дарма, що діти в хаті самі остались, просив хоча б звільнили жінку. Говорив, як до каменя. Добре й так, бо спершу думав, що це вибила ім година в чужий студений край іти, або ще що гірше. А кум Андрій як? Заслабла нагло дружина, а він по лікаря. Вже віз його верхи, на конику. Тепер обое там спереду сидять. І лікар і кум Андрій. І плеще, хоч не знає, чи жінку ще живою застане. А інші? Так само, як і він. Деякі навіть думали, що може десь якогось хлопця з лісу зловили і тепер, як це бувало раніш, гонять дивитися на муки... Люди йшли, як на похорон. Одні голосили, другі шептали молитви...

— Чому не плещеш? — запитала вже сердито Параска, перериваючи йому думки. — Хіба не видиш, що всі плещуть? Навіть стара Фіткалючка, що її оці антихристи жебрачков зробили, і то плеще, хоч ледве руками киває...

Повів очима по залі, і спинив око на семидесяти-літній жінці. Колись перша в селі ґаздиня, а тепер у драному шматті сиділа, як маленький сірий клубочок і держала руки мов до молитви, тільки від часу до часу стуляла і розтуляла їх, коли доводилось плескати... Обійшов оком усю залю. А плескали не всі! Отам спереду, під вікном, стояв високий на зріст чоловік. Стояв, бо всі місця були зайняті. У великому кожусі наопашки і в чорній волохатій шапці.

Цей не плескав.

От відважна біда! — подумав Петро. — Хто це може бути?...

Петро ніяк не міг його піznати, бо той був обернений плечима.

Повернув голову і допитливо глянув позад себе на лиця. Кількох знизало плечима й заперечливо помахало головами.

— Хіба ж по спині докладно взнаєш, хто він, зашепотів позаду якийсь голос.

Петро глянув на підвищення і побачив, що енкаведисти щось між собою шепотіли й показували очима на стоячого під вікном чоловіка.

— Вороги народу, фашисти ... шкідники совєтської власності, вилітало з уст доповідача щораз частіше. — А вони, оті вороги і тут, між вами, отут о, в залі. Доповідач вказував рукою на залю й голова його була звернена до чоловіка в кучмі.

— Ой, Боже! — зідхнув якийсь жіночий голос.

— От, плеснув би дурень кілька разів, розширив би лицє, і мав би спокій, міркував Петро. Це ж звичайне самогубство так робити.

— Ой, чому він не плеще, чому не плеще, прошепотіла його жінка і він почув, як судорожно затискаються її пальці на його долоні.

Кількох людей неспокійно порушилися на своїх місцях. Політрук уже скаженів.

— ... Ми навчимо коритися совєтській владі всіх, і тебе також! ... — тут політрук тицьнув пальцем у сторону чоловіка в кучмі. Той оглянувся. — Ні, ні, це я до тебе, фашистський провокаторе!.. Це ти свою поведінкою бунтуеш людей проти Радянського Союзу!..

Енкаведисти втрачали спокій. Один із них встав і повагом почав сходити з підвищення в залю. Ішов поволі, обережно ставив ноги на східцях. З лиця била самопевність. Це не йшла людина, а втілення вікам рошені в тому студеному краї підступної московської жорстокості. Ішов і відтручуючи поодиноких людей, що стояли на дорозі, підійшов і став віч-на-віч з чоловіком у волохатій шапці. І так стояли обое непорушно, як ніч проти дня, як проти сонця хмара. Стало тихо. Так тихо, що вухо ледве вловити могло дихання свого сусіда Тільки десь здалеку долітали кінцеві слова популярної московської пісні: „Я такий другої страни не знаю, ще так вольно дишет чоловік“...

По спинах почали лазити мурапки і боліли з натуги очі. Бачили всі, що зараз щось станеться щось незвичайне... і сталося.

Несподівано вилетіла в повітр'я рука енкаведиста і, мов хижий птах, сіла важко на лице противника. Той захитався. Спала з голови волохата шапка і сиве волосся покрило чоло. Злетів із плечей кожух, і в місцях, де звичайно бувають руки, теліпалися порожні рукави...

По залі пройшов шум, як подих надходячої бурі. Аж тепер пізнали вже всі! Це був глухонімий Микита, якому два роки тому німецька машинка відсікла обидві руки...

— Не бий, катого! — вирвався голос із глибини залі. — Чи не бачиш, що це каліка?!

Рука, що вилетіла була ще раз, застигла в повітрі і поволі опала вниз.

Заля заревла, як розлючена звірюка, і рушилися передні ряди.

Енкаведисти помітили, що струна, нап'ята ними до краю, обірвалася, що їх вже не врятує ніщо, що з усіх зачужин залі, із сотень людських очей шкіриться до них смерть.

Потрібний був отакий ніби малий випадок, щоб визволити і розворушити ту страшну силу, що скривається під скромними селянськими сірячками і овечими кожухами...

Дивне це створіння, людина!.. Здається, що по певному приготуванні, вона вже покірна, мов вівця. І доїш, і стрижеш, і робиш з нею, що хочеш. Мовчить і терпить. Аж несподівано торкаєш якусь таємну струну, порушиш якийсь неписаний закон, і дивися, як щезла десь покора і страх, як з вівці зродився лев. Таке сталося і тут.

Для енкаведистів єдиною дорогою рятунку була дорога крізь юрбу. Та дарма.

Впало кілька стрілів, хтось крикнув з болю, затріщали ламані стільці, виважувані двері, заголосило розбите десь скло, і юрба викотилася надвір. Витирали рукавами піт з лиця і об траву червоні руки. В залі залишились тільки подерті шинелі і покручені тіла побитих енкаведистів.

Микита став героєм дня, символом неслухняності і спротиву, пригадкою, що ждало кожного з них в недалекому майбутньому від цього безоглядного жорстокого наїзника.

Тієї ночі майже в усіх хатах в селі горіли світла.

— Ти нащо це? — сказала Параска Петра, коли той вніс в хату подовгасту, глину вимащену скриньку.

Петро глянув на жінку і показав рукою в напрямі, де стояла довга велика шопа, що то її тепер клюбом називали.

— Ти бачила, сьогодні правду, московську правду? І як ти гадаєш, що будемо ждати, аж вони перші нас? Ні, ми перші їх, — відповів, ніби сам до себе, і почав обережно відчиняти віко скриньки.

ЙОГО ІДЕЯ

Імостечко з Річки Дідушкової, згадайте за пожайного Грицька Одусевого, того, що Ви йому до мазепинки синьо-жовтю чічку пришивали, та й помолімся обое за його блаженну душу.

I

Ніхто не пізнав колишнього здорового Гриця Одусевого, що то бувало з сміхом ніколи не розставався і в бесіду з кожним заходив і як коли сказав яке слово, то хоч за образи його клади. А відколи вивезли старого Білінчука, та й тих інших, в чужий студений край, Грицько обмінився увесь.

І згорбатів якось, ніби хто велику вагу йому на плечі поклав, і мову в собі замкнув, бо коли заговорив хто до нього про теперішній час, зараз клав на серце руку, втумлював очі в землю, і не знати було, чи слухає він, чи так байдуже йому, бо ні словом не обзвався і зараз відходив, ніби не до нього ця бесіда була.

Нідо кого не мішався, нікуди не втручався, а працював у лісах та й коло маленького газдівства і дитинку свою, як рану дозирав, що то торік до школи ходити почала.

„Товариші“ облипали його п'явками. І агітатором намагалися його зробити, і в міліції службу давали, ще й дитину в піонери записати хотіли, але Грицько був твердий, як буковий сук, ніяк його зрушити не могли. Не помогали ні просьби ні грозьби. А раз, коли політрук взяв його на розмову, Грицько зробив був таке дурнувате лицє, що той аж розсміявся, коли на Грицька глянув і скоро закінчив з ним, бо, як казав, ідіотів радянська влада не потребує.

Але на сухо таки те все Грицькові не обійшлося, бо як не крутився, а таки мусів сторожем у сільраді stati.

— Ти, Грицьку, не опирайся, бо треба ї тобі дещо для нашого народу прислужитись, — говорив старий, горбатий Хромей, що по коршмах свої роки пересидів і всю дідизнину в жидівські руки пустив. — На тебе віру маємо, бо ти бідний та ѹ голий, і в тебе в хаті все газдували біда. і від роботи твій хребет ніколи не простувався. Бери цю службу, кажу тобі, бо як возьмуть тебе на зуб...

— А ґаздівство, а дитина?..

— Дитина величка вже, а ті штири грядки, та ѹ та перевалена хата, то ніяке ґаздівство. Та це твоє ґаздівство і кривий пес одним махом перескочить, а з Скупови най лиш добре завіє, то тобі все каміння з даху змете. І по хаті, та ѹ по маєткові твоєму... Ми тобі ґрунту дамо. Ти знаєш, що на тебе око поклали? Тут справа коротка... Грицьку, — говорив уже приязно старий Хромей, — ти грибися д нам ближче, та це наше, наша вся земля, податків не буде, маємо свою конституцію; це, знаєш, таке право для нас. Кажуть, що її сам Сталін писав, а то, брате головка, ой головка. Це не та Україна для панів, але наша, хлопська. Твоя та ѹ моя, отого задурілого Спузана, що генде йде, і нас усіх. Лиш жий... А якої тут роботи, — скрізь її дістанеш. Тут вухом більше зробиш, як руками, а як ти ще трохи письменний, то може ѹ ордер зафасуєш...

Хромей балакав, а Грицько рахував крізь вікно каміння, що то коло сільради на купині стояло. Отой синенький камінець, гадає, от красно би прилип до Хромеєвого чола. або, ні, онтой гранчастий, трохи перістий, ото би пасував до потилиці! Так лиш цок, та ѹ фертіг. І неявкнув би навіть.

Пригадав с обі Хромея з давніх років. Легкий хліб, горілочка, масний та ѹ брехливий язик. Панська ласка раз піднесла його була високо-високо, а потім коли свою службу відробив, шпурила ним на землю так, що до сьогодні не міг підійнятися.

Хлопці нераз згадували його за ґратами.

Пройшло все, як весняна вода. Хромей тепер звівся на коліна, далі стане на ноги, а відтак? Як високо?

„Цікаво, як у тому горбатому тілі може сидіти душа? — думав Грицько. — Певно корчиться як пес у буді. А може, вже нема там душі? Може витрясли її з нього тоді вночі, не знати ні хто, ні як, лиш знали всі, за що. Довго, псявіра, лизався. Гадали, що зузуля вже не почує, ба ні, диви...“

— Ну, як Грицьку, я ж тебе сам на це подав, а політрук говорив, що як вже цього не приймеш, то ти, видко, наш ворог...

Грицько звів на Хромея очі, зловився рукою за серце і проговорив:

— А що мені там робити треба? — Грицькові слова пищали як миші, коли крізь зуби пролізали. — Що я тут мав би робити, питаю?..

— Що робити? — Хромей ще більше згорбатів, коли наблизився до Грицькового вуха. — Сокотити. Сокотити, щоб вороги доступу сюди не мали. О, видиш ці папери? Не одно тут слово стоїть, що десь комусь на здоровля сяде, та й писок муром замурує. Та й знаєш, — Хромей знизив трохи голос і повів очима наокруг — трохи вуха мусиш розтулити.

— Я не глухий.

Та ні, Грицьку, я не про це, але знаєш, що все проти нас кипить. А ти дві слові тут, а дві там, щось почуєш... та й ми тоді, знаєш... як Білінчук пішов? Отакі, Грицьку, слова згрібай та й у ці папери клади.

Грицькова рука скочила в пазуху, мов би кольку дістав, або йому туди оса влетіла, аж полотно затріско-тіло..

— А що тобі Грицьку, — проговорив Хромей, бо Грице-ви очі загорілися, мов дві головні, і уся кров з лиця у споді пішла. Дихав важко, аж ребра скрипіли, здавалося.

— Я нічого, вже легше. — Голос був рівний і чистий, як голос трембіти. — у серці щось запекло, ще з тієї війни пам'ятку дістав.. А службу я приймаю.

Клекотіли дні і на своїх хребтах проносили непевність і страх.

Грицько став вартувати сільраду.

II

— А це хто? — запитав енкаведист, показуючи на Грицька.

— Це безпечний, це свій, наш чоловік, сторож сільради.

— Ну як наш, так хорошо. Слухай, назавтра вночі, мені треба одного чоловіка, але певного. Тут має приїхати несколько міліціонерів і треба буде показати дорогу Ти списки маеш?

— Є, є отут! — Хромеєві очі зловтішно забігали, коли рука показувала на велику дубову, ковану скриню.

Так уважай, нікому цільзя ні слова. Я прийду також.

*

— Аж тепер я, Грицьку, стану газдов. — Хромей сів на лаву, шапку зсунув на потилицю і злобно всміхався.

Грицько стояв коло стіни і держався за серце.

— Ви газдов, а то як? Ви ж і тепер газда, та й ще який. Вам тепер і старе і мале з дороги сходить ..

Хромей не помітив Грицькової глумливої усмішки.

— Я стану газдов на вісімох газдівствах, а ти Грицьку, будеш на дев'ятім.

— Це ви куди, я щось не розумію.

— Не розумієш? Зрозумієш завтра, як ми цю скриню отворимо — Хромей встав, приступив до дубової скрині і поставив на неї руку, — Отут, у цій скрині...

— Що є в цій скрині? — Грицько підбіг ближче. — Гроші?

— Який ти дурний! Тут є більше, як гроші; тут замкнені великі маєтки, та й людське життя. А не скажеш нікому?

— Ні.

— Забожися.

— Та що вам буду божитися, коли ви в Бога не віруєте.

— А так, правда. Бога вигадали попи, аби їм легше жити... А не скажеш?

— Я вже сказав, ні.

— Ну, то дивися. Завтра будуть забирати людей.

— Кого? Куди?

— Кого? Того, хто проти совєтської влади, а куди — це вже це не мое діло. — Хромей розвів руки, ніби він не бере за це на себе ніякої відповідальності. — Цим хай вже журиться МГБ.

— А іхні жінки, а діти? — залебедів Грицько. — Що буде з іхніми жінками й дітьми?

— Ха, ха, от дурний ти. А чи хто твою жінкою і дитиною журитиметься, коли так тебе заберуть?

Грицько зідхнув:

— Правду кажете, ніхто.

— А видищ, Грицьку, таке саме і з ними, лиш...

— Що лиш?

— Та то, що про них совєтська влада вже подбає і їх вже десь примістить

— Примістить, де примістить?

— Там, куди Білінчуки пішли і ті другі, і куди всі підуть, хто напоперек нашої дороги ставатиме, — прохрипів Хромей

— А що в цій скрині, кажете?

— Тут списки тих людей, та іхні балачки. Хто, де, яке слово пускав, то воно в цю скриню попало.

— А-а-а-а... — Грицько скорчився, немов би падати хотів.

— Що тобі, Грицьку ти знову напад дістав? — Хромей ступив крок вперед.

Грицько в той мент випростався. Це вже не був той дурнуватий, напів божевільний, скорчений Грицько. З білого, як полотно лиця, гляділа на Хромея його власна доля. Так, він її там прочитав. Прочитав її із заціплених уст, що іх кутики непомітно здригались, із тих глибоких очей, з яких віяла прірва; із тих непокірних кучерів, що вискочили з-під.. Боже, що це в нього на голові?... Хромей заплющив очі, і почув, як під ногами захиталася земля...

III.

Коли Грицько витягав її із пазухи, зараз ніхто не міг пізнати, що це таке. Аж коли придивилися близче, пізнали. Була це мазепинка. Старенька і витерта, що ледве тримали нитки. І чорна була від поту, бо від коли при-

йшли оці песиголовці, носив її за пазухою коло серця. Зимою гріла його, а літом спивала піт, що скапував із запрацьованого тіла. І тільки на вершечку видніла нова синьо-жовта чічка.

— Вона мене держала, — сказав Грицько, показуючи мазепинку. — Як хотіли мою Оленку в шонери записати, тямите? Я не дав. І жінка на мене вередувала, мовляв, пропадемо, і кум Павло присікався був до мене, бо то, каже, мої діти вписалися, то й твої мусять. А я ні. Я притис одю стареньку мазепинку до свого серця і почув, що я такий самий як тоді, коли вона була ще нова... Або як хотіли мене агітатором зробити, тямите? А ти Гаврилку, тяминш?..

Ой, Гаврилко добре тямив, бо сам Грицька до того навмовляв.. Найкращим агітатором будеш ти, Грицьку, казав, бо ти бідний, то й на тебе віра є, а тепер аж носом з пересердя зафоркав, щоб покрити стид, що червоню краскою по лиці розлізся...

— Та мусите тямити. — Грицько говорив далі, — бо майже ви всі, що тут стоїте, присікалися були до мене, як ворони до падла. Так, так, ви всі перли тоді на мене, і хто знає, як би воно було, коли б не ця мазепинка. А знаєте, що я зробив?

— А що, що? — загомоніли всі, що хотіли тепер піддобритися, бо побачили, що Грицько не такий дурний, як прикідався.

— Як я вже був у страху, бо коли визвірився був на мене отой клятий політрук, а ви всі зарепетували, що я бідний, то думав, що пропаду, насмотрив я під серцем одю чорну мазепинку, і мені стало легше. Я вийшов ніби то надвір, оббіг наокруг хату і там коло хлівця, щоб ніхто не бачив, схилився і, знаєте що?..

— А що? — спітало відразу кілька голосів.

— Витягнув із пазухи одю мазепинку і поклав її на голову! О, тоді я зінав, що не підпишуся на агітатора, хоч хай мене на кришки порубають. Тоді я вінав, що я — скеля, а всі оті політруки, з їхніми брехнями і всі ваши базікання, що треба коритися владі, що тепер інші

часи настали, що все треба зачинати наново, що наше життя, що дотепер пливло вздовж, має завернути впоперек, — все це пусте, вода...

Грицько, який досі сидів на пеньку, встав і наче виріс. Очі палали, голос могутнішав і на старенькій мазепинці грали вогні з живої ватри.

— Оде моя віра в завтрашній день, що мусить прийти. Бо то вчені люди кажуть, що їх лежить якась ідея. А а такий собі простий хлоп, що навіть не знаю, що це та-ке, хоч я ніби трохи письменний. Я лиш знаю, що то має бути щось дуже велике, дуже добре і дуже гарне, бо за то дають люди своє життя. Але мене, скажу правду, держала і держить нічого іншого, як ося чорна стара мазепинка. Оде моя ідея. Нераз в пригоді мені ставала, пристувала мені хребет, сумні години розвівала і казала вірити, що прийде наш день... О, вона, вона навіть проти болю голови помагає, знаєте? — аж закричав

— Але що ви можете знати?...

Грицько витягнув мазепинку, приступив до стіни відірвав дошку і витягнув із шпари, як дитину з пеленок, близкучого кріса.

Всі стояли, мов примерзли у них до землі ноги, і мовчи слідкували за кожним Грицьковим рухом... Грицько не поспішав. Оглянув кріса з усіх сторін, стер подертим рукавом порох, пошкарявав трохи нігтем, здув порошинку коло замка і взяв його на плечі.

— А Грицьку, — перебив мовчанку старий газда Андрій, що то його в селі скіпим прозивали, — ти це міг нам сказати там. — Сивоволосий скупар дивився з докором на Грицька, коли рука його показувала сторону, де шуміла ріка, зеленіли царинки і де хovalися в садах причеплені до гір маленькі хати. — Це ж робітний день, Грицьку...

— А так, це робітний день, повторило кількох.

— Ага, а я був би забув. — Грицько без слова глянув на Андрія, запхав руку за пазуху, витягнув звідти жмут паперів і кинув їх присутнім під ноги. — А тут, в тих па-

перах,— Грицько показав ногою,— є і ваші прізвища, та й коли кому яке необережне слово з язика вишпало: читайте. Це від Хромея я сьогодні дістав, коли він із світом розходився бо вас завтрішньої ночі вивезти мають. Та й вибачте, що кого я з вас від роботи відірвав у та-кий робітний день...

Глянув на занімілу громаду, переступив поріг старої колиби і зник за найближчими корчами ялівцю, лише чутке вухо вчуvalо ще шарудіння ніг по полонинській тра-ві...

БІЛИЙ КОЛАЧ

Довгі смереки лежать одна коло одної, як сплячі діти, а коло них із сокирами, як різники з ножами, луплять кору обгорілі робітники. Гупають широкі сокири, вищать кланцаті довгі пили, мигають жилаві руки, сопуть стружені груди, бо це ж гужтруд, стахановщина, соцзамагання з іншими групами, що розсіялися по всіх лісистих верхах Карпат. Кожному призначено таку то норму, і, хоч плач, а хоч роби, а виконати мусиш. Чи ти великий, чи ти малий, дужий чи слабий, а норма одна. Одна і та сама. А попробуй не виконати! Не видітимеш себе на Різдво в своїй хаті, а каменітимеш тут, і робити-меш тут, і ціле Різдво колядуватимеш тут, разом із вовками, доки норми не відробиш. Бо так сказав отой, що тут оногди приходив, що солониною на кожного дивився, і коли говорив, то всім здавалося, що це собака в шкіряному убранні людську мову дістав. Він поїхав собі геть, ще тої самої днини, але залишив між оцими смереками свої вуха та очі, і кожне неосторожне пущене слово могло тобі каменем напоперек твого життя стати. І тому кожний ставав німим і поспішав. Поспішав таки відробити оту норму і гроші придбати, бо до недалекого Різду назустріч сумні гадки стелилися.

На ризях судний день і пекло. Ковбки свищуть, співають і стогнуть, то тоненько, як струна, то грубо, як бугай, всякими голосами. Людськими і нелюдськими. Отут то на хвилинку облишитися, око запорошити, слозу пустити, і зима тебе вкриє, як порох у літі, що не зчуєшся, як пропав ти, ні за цапову душу, без попа і без трембіти. Не було б уже кого ховати, ні кому затримбітати...

* * *

З долини, з мішком на плечах, ішов молодий робітник. Скоро йшов. Сокиркою підпирається і щораз то вбік скакав, щоб ковбок його не розмісив, діточок сирітками не лишив, а жінку вдовицею. Цими днями впали великі сніги, і тепер це була єдина дорога на верх. Нічого, він зараз на горі і до роботи. О, вже перший закрут. Колись, давніше, на таких закрутах стояли вартові, щоб запобігти нещастю. А тепер, тепер їх не треба. Ніхто не сміє дармувати, — сказав заведуючий. — коли люди домагалися вартових. Зате замість вартових, на червоному, між двома смереками, розіпнятому полотні, пишався напис: „Найбільшим скарбом Радянського Союзу — це життя і здоров'я трудящих“. Глипнув на напис. Байка, аби тільки ту норму відробити, і дещо грошей взяти.

Ішов, рахуючи в гадці вже наперед зароблені гроші і радувався ними, як дитина маленька... Маю вже двадцять п'ять рублів, а до Різдва зароблю ще двадцять п'ять. Разом п'ятдесят. Ой, це мало на корець муки. Ні, то хай буде тільки півкірця. Але то ще стане до Великодня. Ет, що значить не стане, хай поменше ідять то мусить стати... Ну, добре, а за решту що купити? Білий колач. Так, білий колач. Давно вже не іли білого колача, ще на їхньому вінчанні це було. А діти, е, ті ще його навіть не бачили. Та як могли бачити, як ще зроду в село не сходили. А в селі того тижня, який красний, у кооперативі за вікном, стояв, ясний, як сонечко, і біленський, як зима. Отакий би мені купити. А дітям? Дітям постоли. Діти босі, а зима, як нещастя, така люта. І так вже досить за комином цілий час деревіють. Жінці куплю хустку, та ж мусить бідна мати який такий платок на голові. А собі? Е, мені буде й так, — закінчив всі розрахунки і потонув в передсвяточних гадках... Бачив вже себе в хаті, бачив дітей, як у подертих сорочинах сиділи на припічку, наче горобці на плоті, і стежили уважно за маминими руками, чи не витягне якого гостинця для них. В хаті стало тихо, як у мішку, тільки чути було, як шипіла в печі ватра...

Наперед вилізли з мішка зв'язані постоли. Діти боязко підходили, відбирали їх тремтячими руками від мами, хо-

валися за комином і, розглядаючи їх, шепотіли. Відтак показалася хустка на голову. Глинув на жінку, і в куточку її лівого ока побачив слізу маціньку... Дякую тобі, господарю мій дорогий, дедику наш злотний... Гай, гай, витягай далі, проговорив, і старався покрити зворушення, бо у горлі якби хтось шір'ячком поскоботав, і око наче засвербіло. Жінчина рука посунула в мішок і витягнула білий колач. О, дивіться, тато приніс колач білий... Підійняла його високо і вдарила ним о сволок. Колач переломився надвое. Одну половину держала ще в руці, а друга покотилася під постіль. Ахнули всі четверо. Ахнула жінка, діти, зойкнув і він, бо запекла його в котику права нога. Що це? Стояв на ризях і сіпав ногу, що в шпару між ковбки залізла. Сіпнув раз, другий, даремно. Як це, як він міг цієї діри не завважити? Та ж добре пантрувався, не осліп же ж. А що буде, як надлетить зараз ковбок? Страх робив з волосся щетину, тряс колінами, а ногу мов прикувало.

Дж-ж-ж... шумів з гори пущений ковбок. Хотів кричати, крикнути, щоб здержали, але голос застряг у горлі, як буковий клин. Почав молитися. Мішав Отченаш з усякими молитвами. Ковбок уже близько. Як через мряку бачив його гладкий луцлений хребет, кругле біле чоло, що зараз розітре його на кришки, і вже червоним злетить у долину. Почув, як дихнула йому в лицце студена смерть. Хотів жити, тільки жити, і нічого більше. Хотів жити для дітей.

Закаламутилося в ньому життя, і страх перед смертю збудив розум. Вихопив сокиру з-під пахи, вдарив тонким гострим лезом по застряглій нозі понижче коліна, і як підтятка смерека покотився з ризів.

Ковбок пролетів як гадюка, тільки ризі затряслися, і закурилася зима, і на чолі поніс в долину, червоний, свіжий, ще теплий знак...

*
* *

Збудився. Скрізь біло. Білий поміст і стеля біла, білі стіни, і здається, що безліч постелів навколо, як зима, біленьких. Чого лежить він отут на білій постелі, гей я-

кий пан великий? Ще ніколи так красно не лежав. Де він?!.

Підвівся „Найбільшим скарбом Радянського Союзу — це життя і здоров'я трудящих”, — стояло білими літерами на кривавій ленті... Ні, то не лента, то червоний птах. Махнув два рази крилами, і вже над ним. Зі закарлюченим дзюбом і такими ж кігтями. Він бойтися його і відвертає очі. Птах розпростер крила і м'яко сідає йому на ноги. Гей! Він хоче зігнати його і кидає грудками снігу. Що це? Замість птаха червона на снігу змія. Одним кінцем приссалася йому до тіла, а другим простягнулась ген, ген у долину Придивився близче.

— Що? Кров...

Ой, Господи! Нагадав собі все. Святвечір, діти, жінку і білий колач. Потемніло йому в очах, закрутилося в голові, і без пам'яті геннув собою назад на біленьку із сніжного пуху постіль.

НАША КРОВ

Оповідання

Коли відчинили скринку і витягли з неї образ, всі троє аж присули з дива, бо замість Сталіна дивився на них Трофим Корабчук, „жіночий капець“, як його в селі всі називали за те, що задуже жінка над ним зверхувала.

— І це має бути Сталін?

— А може це й не Сталін, може чуєте, тут хтось нам якого фігля вкроїв, забрав із скриньки Сталіна, а туди всунув Трофіма? — сказав голова сільради, що того Сталіна ще зроду не видав ні на образі, ні живого.

— Це не може бути! Мені цю скриньку сам начальник поши в руки подав, ще й наказав уважно нести, аби скла не побити, бо в цій скриньці сам Сталін лежить, — залепетав сільський поштар. — Та через цього пана, — показав на образ, — мусів цілу дорогу пішки йти, аби його цілого принести, та якої собі біди не надибати.

Виходило, що це таки Сталін.

— Але бо й вдався один в одного! Такі самі очі, такий великий ніс, такі сіні вуса й такий самий усміх. А хай вам обом пси губи лижуть, які ви однакові! — Голова сільради оглянувся, чи нема кого між ними чужого.

— Ну таки, якби одними дверима, в один час на світ прийшли, в одній колисалися колисці...

— Та й з одної миски ціле життя борщ хлептали, — додав поштар.

— Цікавий я знати, що скаже Трофим, як себе на цій стіні вздирить, — зауважив сторож Семен.

— Та що тут Трофим, але що б сказав оцей Сталін, якби таке знов! З ним, брати, справа дуже коротка, хоч то він ніби наш товариш, кажуть.

Всі троє гляділи на образ і чудувалися.

Мовчанку перебив голова сільради:

— Бери, Семенку, цвяха, та й пришипли його до стіни, отут. Туго прибий, аби не гойдався.

Ще тієї ж днини оббігла село чутка, що Трофим і Сталін однакове лице мають. Знали всі від малого до великого. Не знав лише про це Трофим, його дружина Катерина, та не знав про це й сам Сталін.

Трофим Корабчук був собі газда. Не такий то й дуже з нього був газда, бо землі мав обмаль і в хаті не він, а жінка капітаном була. Так його була звоювала, хоч він і добрий столяр був, то люди таки до неї йшли, коли кому що треба було, а вона вже йому команду давала що як і куди. Весною і літом клав стайні, обороги, а часами і різав свині.

-- „Ти підеш завтра і покладеш Николі Свистюкові оборіг, — командувала нераз Катерина. — Такий заширокий, отакий задовгий, а такий зависокий. Або, сьогодні пополудні підеш до Антосія Легкого і зробиш свині амінь...“

Трофим ішов, куди йому казала і робив, що треба. Не дуже він цю команду любив, але слухати мусів, бо баба моцна була і їй легко було будь-якого хлопа вхопити в руки, покласти на коліно і переломити хребет, як котові.

Трофим не був ще дуже старий. Мав понад п'ятьдесятку, середній на зріст, з вистаючими трохи вилицями, з порядним носом, чорним сторчкуватим волоссям і такими ж вусами. А ті вуса — то була вся його краса. Коли приходила неділя, або яке інше свято, вдосвіта вставав, чесав вуса, мастив їх тугим, позаторішнім лоєм, щоб краще стояли, і закладав бинду. Як мали обое з Катериною рушати до церкви, скидав бинду, дивився в дзеркало, зиркав збоку на жінку і лукаво посміхавався.

Катерина не раз йому говорила: „Якби не ті вуса, то не знаю, чи хотіла б і глипнути на тебе. А так вижу, що єс хlop“.

А от сьогодні. Каже до нього, мовляв, підеш до сільради та й заплатиш податок, хай там давляться ним. Вже наказував деришкіра, аби платити. Але заки підеш, возьми лою та й підойми правий вус, бо вже тобі обвис як у здохлої свині хвіст. Хай ті опришки з тебе не сміються.

Трофим вже змалку відчував страх до всяких урядів. Уряду боявся і його покійний тато, бо казав, що ті драбути лиш шкіру з хлопа деруть, а м'ясо сіллю посиапують, щоб краще пекло. Боялася уряду і його покійна мама, через те, що, як говорила, — „там пожирають все, що лиши хрестенин заробить“.

Той страх ріс рівночасно з його літами і тепер хоч і переконався, що воно дослівно так не є, як говорили тато та й мама, але на одно воно виходило. Лупили шкіру іншим способом, солили також іншим, а грабували хлопа таки очевидччики. Найбільше вже їм допекло, відколи опанував їх оцей Сталін. О, він то добре знав, як лупити, як посолити, на здоров'я сісти, або й укоротити віку. Ще й церкву їм оде замкнув, аби не було де ні з просьбою піти, ні поскаржитися нікому. І тому тепер, коли брався рукою в сільраді за клямку, то наче ловив живу гадину за хвіст.

Дуже його дивувало й бентежило, що сьогодні всі були до нього якось особливо ввічливі. Відчував це цілу дорогу, коли, йдучи сюди, здоровкався із стрічними людьми; відчував це й тепер, коли відчинив оці кляті двері. Щось незнане, таємне, висіло над ним і казало йому постійно оглядатись поза і навколо себе, переступати з ноги на ногу і обганятись від невидимих мух. В очах усіх, що дивились на нього, бачив укриту ввічливу насмішку. Хоч кілька поступилось йому місцем на лавці, — не сідав. Стояв, опершись об стіну, жлучи своєї черги і роззирався. Бачив голову сільради, як виясновав щось своєму секретареві. Обоє були червоні, як грань, і на чолі їм бліскотів піт. Чути було чужі слова, як гужтруд, м'ясоздача, культзбір та хлібозаготівля. О, Трофим вже добре знав значення тих страшних слів і тішився, що не прийшов скоріше. „Пошо першому здорову голову під пліт пхати, хай трошка перемелеться“, — думав. Тим часом його очі, що спершу бігали по потилицях стоячих перед ним людей, звернули на сцену, де висів червоний транспарант. „Сталін — це крацій друг українського народу“. — „Абись так дихав“, — подумав Трохим, — „От принесли і порозвішували скрізь брехню, говорять брехню і брехнею дишуть“. Вже сердитий, перейшов до протилежної стіни і зір його наткнувся на новий образ. Стрі-

нулися очима. Спершу Трофим і сам усміхнувся до усміхненого на образі лиця, як колись усміхався до дзеркала в святочні дні. Але коли почав усвідомлювати, що бачить, — риска за рискою з його усміхненого лица почали зникати. Став поважнішати, аж нагло його повага переродилася в безмежний жах. Аж тепер почав розуміти оті солодко-насмішкуваті лица! Не відводячи з образу очей, позадкував до дверей назад, аж нашукав витягненими назад руками заливну клямку. Це вже не була гадина, а його рятунок. Потис клямку і в одну мить опинився по другій стороні дверей. Відітхнув, обтер з чола піт і скрився за стіною будинку, тільки з-за рогу стирчав його здоровий ніс і неспокійно, наче у велетенського хруща, рухалися його великі вуса. Ждав, а під черепом у нього шуміли гадки, як в клекоті вода.

Довго довелось ждати. Два рази холодив у сусідньому потоці голову, аж побачив голову сільради, як з будинку виходив.

— Будьте вибачні, що вас питати маю, — схиливши голову, промовив тихим голосом Трофим. — Хто там у вас висить на стіні, хто то є?

— Де? Ага, там... — голова сільради зневажливо показав палицею і незамітно всміхнувся. — То Сталін, Трофимку. Сталін.

— Сталін, то цей, що нас в Сибір пакує?

— Це самий.

— Що живцем людей палити каже?

— Цей самий.

— Що гроби померших гранатами розриває... — Голос Трофима за кожним питанням сильнішав і збирався як до крику. Голова сільради поспішно зняв з голови шапку, закрив нею Трофимові рота і прошепотів:

— Так, цей самий, лиш не треба так серед села кричати, опам'ятайся.

Трофим обернувся і без жодного слова, зігнувшись удвоє, подався туди, де далеко на горі, межи корчами, виднілась його хата.

*
* *

— А ти хто такий, та й що там шукаєш? — грізно спітала Катерина, коли ввійшла в хату і побачила якогось чужого чоловіка, що порпався в сунутій із стола шухляді.

— Та це я, — ледве чутно, — ніби винувато, ховаючи від неї очі, вимовив Трофим.

Катерину змісця заткало. Не вірила своїм очам. Як Трофим наважився таке зробити! Оті красні вуса, якими вона так гордилася перед другими жінками, — зголив, зробив із себе та й з неї сміх! А що скажуть люди? І злість, і досада, і жаль вибухли в неї за таку кривду. Це ж був її Трофим і її вуса. Захиталася, з очей приснули сліози і з досади затисненого горла (того ще ніколи не бувало!) прорвалися голосіння і плач.

Трофим був ні в сих ні в тих. Сподівався крику, бійки і лайки, кількох розбитих мисок, — але ніколи плачу. Чи мав призватися за той образ? Ні! Тепер вже ні, і сто разів ні!

Катеринин плач переходитив поволі в хлипання. З-під ока поглипувала на Трофима. Що це йому сталося? Чи здурів, чи знайшов собі якусь там і для неї зголив вуса? Але коли? Та такий здогад видався їй зовсім неймовірним, бо хоча б і так, то з вусами він був багато кращий.

— Щоб ти знов, що доки ти не будеш такий, як ти був перед тим, (це йшлося про вуса), ти мені не чоловік, а я тобі не жінка. Всю роботу в хаті зроблю. Буде тобі зварено і випрано, заметено і полатано — і більше ніц. Тобі від мене, а мені від тебе засі. Окрема постіль та миска, лих хіба один над нашими головами дах.

Трофим не дуже тому всему вірив, бо свою Катерину знов не від сьогодні, але ніхто ще ніколи ніякої жінки не збагнув, бо Катерина, потверджуючи свої слова, зараз перенесла в комору частину верет і почала там ночувати. Хоч і давніше обое не дуже то говіркі були, але тепер в хаті настало така таша, як у церкві в сповідний день.

Катерина, як і завжди схоплювалася з постелі раненько, входила в хату і казала „Слава Ісусу Христу“. Трофим відповідав і це була ціла їхня розмова. Ага, прав-

да, ще як коли зварить їсти, а Трофим порається на дво-
рі, то відчиняла двері і кликала: „Іда на столі готова“.

Коли, в першу по гніві суботу, Трофим увечері кінчав голитися, і дошкрібував ще решту під носом, цікавий був дуже, що з того всього буде. Давніше, в неділю, ходили, обое до церкви. Властиво, тепер уже туди не ходила, бо церква ще від весни запечатана стояла. Тепер люди йшли в ліс, молитися до прибитого на смереці хреста, що то ніхто не знав коли, звідки і хто його там прибив. В тайних шепотах говорили, що в місці тому поллялася перша повстанська кров і те місце, люди тепер церквою назвали.

Катерина гей би відчувала його гадки і поставила зразу ту справу рубом: „До церкви тепер разом ходити не будемо“, — сказала. „Однієї неділі підеш ти, а другої я. Завтра підеш ти“.

Та ніхто не може передбачити завтрішнього дня, бо оце цього ж самого вечора сталося таке, що стерло в порох майже всі Катеринині пімстливі пляни і перевернуло шкере берть життя цих двох спокійних людей.

Саме повечеряли і лагодилися спати. Катерина світила свічку, щоб до комори йти, а Трофим сидів на лавці і наче байдуже позіхав слідкуючи кутком ока за її руhami. Нараз — що де? Щось застукало в двері, ніби людським голосом заговорило і затихло. Катерина скочила в сіни і наслухувала. Нічого! Вхопила сокиру і обережно відчинила двері. Спочатку не могла нічого вгледіти, аж коли око почало привикати до пітьми, побачила, що спершись об стіну, перед нею нерухомо напівлежала людина.

Гукнула на Трофима. Внісши незнайомого в хату, побачили, що був це молодий хлопець, майже дитина. Біле як сніг лице і закривалена шинеля говорила, що він поранений. Не питали його хто він, звідки взявся і чого це якраз вночі до їхніх дверей застукав. Уся його історія була вписана на його чистому чолі, в ясних очах і пописаному кулями тілі. Це був такий документ, що Катерина не завагалася ні разу, коли промовила до задивленого на юнака Трофима:

— Абис зілав, що це наша кров Трофиме!

Хлопець слабо всміхнувся. Цей усміх підтверджив її слова і доповів решту. Вагання не було. Катерина прочитала його душу.

Обоє заметушились і за годину хлопець був обмитий, перев'язаний і напоєний.

Коли перенесли його в комору, була вже глибока ніч. Свистів у вуглах вітер і бив по стінах дощем. Трофим сидів на лаві і дрімав, а Катерина навколошки перед хрестом молилася. Молилася за Трофіма, щоб із розумом знову зійшовсь і покорився їй, за їхній прожиток довгий і добру старість. За людей, що блудом блукають, у безвістях пропадають, що кров'ю скапують, голodom помирають і слізами вмиваються. За народ свій, що в своїй хаті слугою, за тих хлопців дорогих, що ліс ім хатою став, що життя своє за других дають, за їхні ніжки, коли до ворога підступають і за їх золоті ручки, коли кулями сіють. Вкінці за оту дитину, що там в коморі в неспокійних маяченнях минулі дні переживає. Клала на грудях хрест і била головою об долівку. В печі вже слабо дихала ватра і по кутах стелився спокій.

Найбільшою їхньою турботою було те, що хворий кидався в гарячці і кричав. Коли ж кидався, зривав перев'язки, пускалася кров. А її, як це з білого лиця було видно, не було забагато. До того ж міг той крик почути хтось чужий, що в їхній хаті за потребою принагідно ввійшов, або близько хати проходив. Людьми все якась мара носить, найбільше тоді, коли цього якнайменше потрібно.

І хоч уже все було упоряджене і одіння, спалено і добре заховано наган і ґранати, однак могли зайти всілякі непередбачені випадки, що могли зруйнувати і життя онтого хлопця і їхнє власне. Тому Катерина мала вже вироблений свій плян, але ще Трофимові з ним не звірялись. Прикро було їй за ті обголені вуса, що їх кожної суботи стинав Трофим до самого кореня. Затяvся він, затнеться і вона. Але справи, які торкались оцього пораненого хлопця були такі, що мусіла трохи від своєї заїлості уступити, принаймні на якийсь час, і постановила при найближчій нагоді з своїм пляном Трофимові

звіритися. Нагода до цього трапилася дещо скоріше і то зовсім не так, якби собі цього Катерина бажала.

Було це зараз зранку, на другий день по тій буряній ночі, коли прийняли гостя в хату.

Поглянувши сьогодні безконечний уже раз в напрямі села, Катерина нараз побачила чотирьох енкаведистів і ще якогось п'ятого, що прямував до їхньої хати. Вже були недалеко. Рушилася, щоб встати, та коліна раптом зм'якли як віск і руки спали вздовж тіла, наче два мотузи. Однак найбільшим зусиллям, перемагаючи неміч і страх, держучись руками лавиці, встала і спотикаючись, вийшла до Трофіма, що за хатою порався коло сукуватого пня.

— Трофиме, іди зараз в комору і лягай. Лягай колонього. Ти слабий! — Збирала всю силу, щоб себе опанувати, щоб принаймні віднайти свій голос, що деренчав, як у розбитій скрипці.

Трофиме лягай, ти слабий. Схватила його рам'я, мов кліщами. Ти слабий...

Трофим поглянув і відступився.

— Бог з тобою, Катерино, я не слабий, що тобі?

— Скажу тобі згодом, а тепер ні слова, іди лягай. Лягай, кажу! — Наказ зазвучав як військова команда і Трофим уже не опирався. Бо ще чого доброго, міг би й обірвати. Робив жінці волю. „Забагато перейшла бідниця, за ці дні,“ — думав. „Колись то зганяла з постелі, коли часом і хотів довше поспати, а тепер серед білого дня в постіль наганяє. Але чому? Щось воно тут не те“, — слухняно йдучи, думав Трофим. А може б так їй з дві п'явки за вуха? — він десьчув, що це жінкам дуже помогає від наглого припадку. Тільки як це їй порадити, коли вона наче порох з кресала. Може й без п'явки хлопіві кров пустити.

— Та зажди, не квапся, маєш час, бо все шмаття пірвеш, — опирався Трофим, коли Катерина допомагала йому роздягатись.

— А тепер лягай і стогни, бо до нашої хати енкаведисти йдуть. І цю сокиру коло себе держи і коли я скажу „за нашу кров, Трофиме“, так рубай!.. В тім'я рубай песіх синів.

Аж тепер дещо невиразно начало прояснюватися у Трофимовій голові.

— Добре, Катерино, — вимовив шепотом, — лише скажи... — не докінчив питання, бо Катерини вже в коморі не було. Ліг коло напівпритомного повстанця, стискаючи в правій руці сокиру, лівою натягнув ширстоке покривало.

* * *

Стояли в сіняшніх дверях і випитували. Про бандитів, що скрізь без потреби вештаються, про невідомих людей і про все те, що можна бачити із цієї на горбiku хатки, що то до неї ліс під самоу стіну підійшов і обійняв її корчами. Катерина схлипуючи, відповідала.

— А ти чого ревеш? — запитав нетерпляче енкаведист.
— Та мій старий хворий на тифус, оде третій день, як без пам'яті лежить.

Першого енкаведиста, що то вже однією ногою в сінях був, потягнув другий назад.

— Де лежить?
— Отам, в коморі, подивіться як хочете, — вступилась, щоб дати дорогу.

— І вже довго лежить?
— А буде вже другий тиждень.

Енкаведист, ніби шукаючи підтвердження, глянув на Васічкуна, що то з ними прийшов.

— Це можливо, вже давно не бачив його в селі — відповів Васічкун, енкаведівське вухо, як його в селі називали.

— А не бачила ти якогось незнаного чоловіка, щоб тут шлявся?

— Не знаю, може й переходив хто, але я не бачила. Я свою журу маю, — показала головою на комору, — і ніколи в вікна заглядати, — голосила Катерина, стараючись надати своєму голосові якнайбільше правдомовності.

— А чому не перенесеш його в хату, де світло? — допитував Васічкун.

— Не твое дело, остав. — відрізав енкаведист. В Советському Союзі може чоловік робити, що йому вгодно.

Катерина стискала держак великої лісової сокири і міркувала. Її гадки мигтіли, як блискавиці в буряну ніч.

Коли зайдуть у комору і відкриють правду, то... живими не дамося. Ні його, ні себе.

Та енкаведисти, видно побоявшись хвороби, лагодились відходити. Вже двоє з них зайшло з сходів на землю.

— А це що? — грізно глянувши на Катерину, нагло запитав енкаведист, вказуючи рукою на чисто вимиту в сінях долівку.

Катерина глипнула і завмерла. Там, на долівці, виднілася невелика кривава пляма, що наче око якоїсь дивовижної звірюки гляділо на енкаведистів. „Це певно вночі, як несла його на руках“, — мигнуло їй у думці. П'ять пар немилосерних очей вперлося в неї і висмоктували з лиця кров. Серце стало кригою і безмежний страх зціпив її горло. Але це тривало тільки одну мить секунди, одну її соту часточку, бо в наступному моменті Катерина, немов застидавшись, спустила на землю очі і соромязно промовила:

— Та це, вибачте... жіночі діла і краєчком хустки закрила очі.

Енкаведисти зглянулись і усміхнулись. Та природна соромливість, спокійні слова розвіяли їхні сумніви і вони відійшли.

Крізь маленьку шпару в стіні слідила їх. Щось говорили, показуючи на хату. Васічкун потакував і торкав пальцем чоло. Катерина не знала, про неї це, про Трофіма, чи про їх обох.

Ледве дотяглася у хату і сіла. По такому напружені охватали її страшна неміч. Сиділа, важко дихаючи. Навশиньках, босий і майже голий, з сокирою в руках, зазирнув у хату Трофим.

— Катери... — заговорив шепотом, — пішли?

Катерина глянула на те добре, хоч нехитре лице, в ті вірні очі, і взяла її охота отак притиснути до своїх грудей свого доброго Трофіма, виплакатися доволі, облегшити свою душу. Вже встала з лавиці ступила крок в його сторону, та коли глянула на ті зголені вуса, кинулась назад, наче б обухом по голові дісталася, і заголосила:

ла як тоді, коли то Трофим ще перший раз був іх зголовив.

Того дня довідалися від прохожих, що вчора в сусідньому містечку вбито якогось великого достойника НКВД, що цього доконав юнак, який бувши пораненим, утік у гори. Оде тепер перетрясають ліси і хати, та дарма, бо вчорашня буря з дощем всі сліди змила.

Говорили також, що велика ціна за його голову була б, якби хтось так.., але Катерина скоро додавала, що хто б за тими грішми посяг, то „хай'му всхнє рука, а тіло попелом стане“.

Бо як же це? Це їх одинока надія, ці лісові хлощі. Вони дають своє життя за них, а вони — як буде треба, дадуть своє за їх. Це була така зрозуміла річ, що кожний потакував і радувався, що москалям погоня не вдалась.

Від тієї хвилини став він їм ще дорожчий. Польови його як свою душу, як свого сина його доглядали, бо цей русявий молодий повстанець з-над широкого Дніпра і цих двоє батьків із стрімких Карпат, із двох кінців України, — одна рідня, одна кров і одна в них гадка: Вільна Україна.

Висока тичка біля їхньої хати з прив'язаним віхтем на верху говорила, що там заразлива хвороба. Це було їм на руку, бо ніхто не заходив. Хіба яка сусідка з „Богородице Діво“ на устах. Бо як так може бути? Закон одне, а людина друге. Тоді Трофим тікав у комору, а Катерина впускала непрошенну гостю. „Тс-с-с-т, на пальцях ідіть, Трофим тільки що заснув“ — казала.

Ніхто ніколи нечував, щоб непритомно хвора людина та косила траву, або ходила в ліс рубати дров, тому ту всю Трофимову роботу виконувала тепер Катерина, а Трофим господарював у хаті і доглядав хворого. Так треба було для людського ока. Людей вони й не боялись, але все таки краще як „менше говірок про наш дімок“.

Богдан, так його звали, потроху очунювався. Оде сьогодні вперше Трофим почав пробувати вчити його ходити. Поволі звів на ноги і вивів з комори в хату. Там,

взявшись один другому за шиї, ходили. Сюди й туди. Від дверей до образів.

— Ну, ходом руш! — Командував Трофим: він ще здавна знав військову команду.

— А як твоє здоров'ячко, Трофиме. Бачу, що щораз лішче. Тільки не знаю, хто кого вчить ходити. Ти його, чи він тебе?

Трофим крутнув головою і побачив Васічкуна, енкалевідське вухо, як той, розчепіривши ноги, ніби сам енкаведист, із сіней, крізь відчинені двері, солодко всміхався.

— Це тобі легка хвороба: недавно без пам'яті, а тепер такий дужий став. Та й товариша, бачу, вже маєш, чи то не син твій часом, що так ним піклуєшся?

У кожне своє слово вкладав їдь і так його з рота пускав, Та їдь жалила Трофимові серце і шарпала мозок.

Як це сталось, що він так несподівано ввійшов? Певно Катерина, йдучи косити, забула замкнути за собою сінешні двері. Що ж тепер?

Хоча Трофим був по-своєму філософом, але зрозумів уміть, що поява цього донощиків віщувала велике нещастя, руйну їхнього всього, що мали, їхній кінець. Три людські існування: Цієї дитини, що тільки тепер жити починає і їхнє власне. Пропало тепер все через цю гадану, що з сіней медовим голосом про здоров'я питала.

Думав. Щось треба робити, але що?

Просити. Спершу зм'ягчити його спогадами з молодечих літ, а відтак... буде просити, як ще ніколи нікого не просив, і дасть йому все. Оде маленьке майно йому дасть, а сам піде в світ. Або ні, буде йому служити. Він і Катерина підуть до його на службу, за ніщо, за кусень сухого хліба.

Говорив щось не до речі, бо розполошенні страхом думки розбігались і не міг їх в одно зібрати. А Васічкун заклав назад руки і сміявся. Сміявся з того безсилого повстанця, що висів немічний на Трофимовій шиї, із самого Трофима, що свої гадки погубив і з тої баби, що всі розуми...

Та загадка про бабу вмить розколола Васічкунів сміх на дві половини, мов гнилий гарбуз, що трапить на твер-

дий ґрунт, хоч лицє із закопиленими губами означало ще нескінчений сміх, то розум вже не сміявся. Пригадав собі останні відвідини, в цій хаті, коли разом з енкаведистами за цим повстанцем розпитували. Багато речей було тоді йому незрозумілих. От наче тепер бачив Катерину, як, нахлипуючи, спокійно відповідала і отак байдуже гралася з тяжкою сокирою, наче з маленькою скіпочною, як з великою готовістю вступилася, щоб дати енкаведистам дорогу подивитись на ніби хворого Трофіма, ту плямку крові і її відповідь, — і зрозумів усю гру. Ту високу ставку, на яку тоді грала — і виграла.

„Де вона? — шибнуло йому в голові, — у хаті? Де? Тут, там, чи надворі? От вліз“ — подумав — і там своїм не сказав, за чим і куди пішов.. Йшов, як собака за слідом, і знайшов, але що з того? Знав, що в такій ситуації його стріча з Катериною означатиме ніщо інше, як тільки смерть. Наглу смерть, як від грому. А він про неї забув. Зробив непростиму помилку, вступаючи отак без нічого в цю самітну хатку коло ліса і хотів тепер ту помилку направити.

Схвильованому Трофимові з трудом дійшло врешті до голови, що Богдан напіштує йому якусь думку. Вкінці зрозумів. Зрозумів, що цей вчеплений за його шию хлопець думає і що одиноким їхнім рятунком є знищити того нелюдка, якому московські рублі й ласка випороли душу. Йшлося про те, щоб Трофим зачепився з Васічкуном, заки Богдан знайде й принесе сокиру і за всяку ціну не допустити, щоб він звідси вийшов.

Пустив Богдана на землю і ступив крок вперед. Васічкун оглянувся. До дверей, що їх, йдучи в хату з необережності зачинив, не було й чотирьох кроків. Цікаво, де Катерина? Вже він зізнав, що її в хаті немає. Вичув це з безрадного погляду того дурня. Може, вона десь на дворі, а може пішла в ліс? Відітхнув свободніше, однак думав вийти звідси якнайскорше. Трофима не боявся. Ні його сили, ні хитрощів. Боявся тільки Катерини, а гої, на щастя, тут не було. Тепер він піде собі геть.

„А пе як? „Зараз, зараз“... — пригадував собі як говорили: — „За живого десять, а за мертвого п'ять тисяч“. Коли він тепер піде, щоб донести, той втече, а з ним

втече і тих десять тисяч! І знову опісля шукай. А як знайде його хто інший?... Прокляття! Найкраще таки вбити його тут, на місці. Тоді буде тільки п'ять тисяч, але певних. Але чим вбити, коли в нього тільки одна палиця. Почав розглядатися.

Опю його нерішучість використав Трофим і скочив.

Коли попадали на землю і почали качатися, Васічкун зразу спостеріг, що трохи свого противника не доцінив. Він сам був набагато сильніший і зручніший, зате Трофим мав довші руки і гнучкий, наче в кота хребет і тому ця боротьба могла дещо довше протягнутись, а він цього ніяк собі не бажав. Поспішали ж обос; Васічкун боявся приходу Катерини і втечі повстанця; Трофим же чув, що довго так не видержить із цим, набагато дужчим ворогом.

Васічкун, що помимо важкого змагання, цілий час стежив за повзучим по сінях повстанцем, з острахом побачив, зникаючі поза порогом його голі п'яти, і взяв це за його втечу.

— Гей, а ти куди?! Зажди, не втікай! — крикнув. Це й крик відносився так до повстанця як і до тих тисяч, що як він думав, зникали назавжди.

Це допровадило його до страшенної люті. П'яти, що опе тільки що зникли за тим порогом, нагадали йому про зброю, про яку був цілком забув, його тяжкі, залізом ковані чоботи. Придущуючи однією рукою охлядого Трофима до стіни, другою стягнув з ноги тяжко підкованого чобота і силою вгратив ним Трофимові в обличчя.

Відітхнув. Був вільний. А тепер за тим — він напевно далеко не поповз. Прискочив до дверей, рвонув їх, що мав сили і нараз застиг, як муха від студеного вітру: в отворі дверей, заступаючи собою вільний для Васічкуна світ, стояла Катерина.

* * *

— І ти його зараз почав просити, Трофиме? В гадини ласки, а в старця хліба просив? Ой дурний ти, хоча й добрий. Для таких, як оцей, шкода найменшого труду, щоб їх переконувати. Їм усім треба отак-о... — махнула два рази руками і вдарила ними в коліно.

Трофим витер покалічене чоботом лице і всміхнувся, Тішився, що Господь дарував його великим добром. Великою силою, великим розумом і таким же серцем — дарував його Катериною.

Ніжною душою Богдан вичув ще раніше, що на співжиття Трофима й Катерини лягла якась невловима тінь. Щось тут було не так. Та нитка, що лучила спокійне життя цих двоїх дорогих йому людей, зчаста вривалась — і багато проходило днів, заки можна було її сяк-так з'язти. Не міг забагнути причини цього й постановив при найближчій нагоді їх обоїх, кожного зокрема, про все розпитати. Справа виявилася надзвичайно простою, може аж смішною, як спершу здавалося. Йшло їм обоїм про вуса! Катерина хотіла, щоб вони з'явились у Трофима знову, Трофим однак і чути про це не хотів.

І коли Богдан на своєрідні висновки Катерини не міг знайти відповіді, вона схопила несподівано його руку і, потрясаючи нею, запитала:

— Чия це рука, Богданку?

— Та моя, — відповів Богдан, не знаючи до чого воно йде.

— А цей палець чий? — допитувала далі.

— Також мій.

— Отже, видиш, синку! — скрикнула, схопившись із стільця, Катерина. — Коли моя рука, то й усі пальці на ній мої, чи не так?

— Та так, — годився Богдан.

— Таке саме із Трофимом — Трофим — це моя рука з усіма пальцями. Мій Трофим і мої вуса, сам розум каже. Тому, як довго він буде отак ходити безвусим, наче двадцятирічний хлопчик, то про нього, як свого чоловіка і чути не хочу. Хай виростить такі самі вуса, як були колись, і хай мене перепросить за порозсипувані через те слізози, то тоді і до згоди не буде далеко. Тільки, борони Боже, не кажи йому нічого, синку, хай сам пізнає свій блуд. І свого розуму ти йому в голову не клади, хай своїм власним обманується.

А Трофим розповів Богданові про свою пригоду в сільраді і просто заявив:

Вже скільки й мого життя буде, я з вусами скінчив.

Бо подумай Богданку, мати таке саме лице, як той, що тільки людської крові виточив, що оплюгавив нашу святу землю, нашу віру потоптав, ще й нам з душі Бога вирвати хоче. Це ганьба для мене, Катерини, для всього села і тобі також буде за мене стид, Богдане, чи не так?

Богдан не відказав ні слова, лиш вхопив Трофима за шию і кріпко поцілував у колюче лице.

— Тільки дуже тебе прошу — шепотів Трофим — не кажи нічого Катерині, бо хай вона сама свій блуд пізнає і мене перепросить за таку заподіяну мені кривду. І не дораджуй їй нічого, бо в неї розуму за нас обох.

Минуло ще кілька днів і Богдан почав лагодитися в дорогу. Господарі спершу цього й чути не хотіли. Як і куди? Хіба тут небезпечно? А вони думали, що він в них вже так назавжди останеться. Хіба ж йому зле в них? Спочатку побуде ще так, скриваючись, а опісля знайдеться рада. Та Богданові уста вимовили тільки три короткі слівця — і тих двоє, схиливши голови, замовкли. Ці слівця були: Мене кличе Україна.

Прощався, як син з батьками. І коли востаннє Катерина благословила його на дорогу, тихо прошепотів: „А завтра, як вам дозволить час, підіть до сільради і розгляньтесь там. І самі стіни вам скажуть, хто з вас обох правий“ — низенько схилився, поцілував шорстку Катеринину руку і пішов.

Пішов, а вони довго дивились йому вслід. Пітьма стала стіною, а вони ще довший час гляділи на ту зникаючу сіру тінь, на свою кров, яку бачили вже тільки своїми думками.

Було вже над вечір, як Катерина повернулася з села. Чого туди ходила. Трофим не знов і відколи за ті вуса погнівались, ніколи й не питав. Коли ввійшла в хату, робив саме постоли, і за теперішнім звичаєм не повертає голови.

— Трофиме... — почув на своїй шиї м'яку руку. — Трофимку, прости.

Трофим зірвався, як опарений окропом. Такого бо від Катерини він ще не чув ніколи!

— Вибач, я була там і бачила.

— Де та й кого? — запитав Трофим, дивлячись здивовано на Катерину.

— Там, в сільраді, на стіні, бачила антихриста. Ти зробив добре, Трофимку. — Її голос був м'ягенький, як шовк, і ставали вогкими очі. І дві парі рук скувались залізним, обручем і держались міцно, як ще тоді, коли вперше пізналися були.

Закучерявилася синім димом та хатка на горбiku під лісом, що виставила з-за корчів голівку, як цікава дівчина, і ген туди, далеко, аж поза село дивилася і сміялася оце вікнами до сходячого сонця. Була неділя.

Цього ранку з'явилися на царинці давно небачені дві живі квітки, що повагом ішли в напрямі лісу. Скрипіли дві пари новеньких постолів, що сунулися по зеленій траві, поскрипував широкий ремінь і гралися за вітром тороки великої шовкової хустки. Це Трофим і Катерина йшли разом у ліс молитися до прибитого на смереці хреста.

В ОБІЙМАХ „СТАРШОГО БРАТА“

Братам Зарубіним незле жилося в оці, для інших голодні, роки. Хліба в них було подостатком, бо крім повного харчового пайка за службу в міліції, діставали ще п'ять фунтів зерна за кожного ногребаного мерця. А тих мерців спершу було і було, як по дощеві слімаків. І намучилися нераз, — несила була дати раду. Тоді кликали із сусіднього села Ваньку Харупіна, а той знову свого побратима. Влада на цьому настоювала дуже, бо боялись, щоб від трупів, що валялися скрізь, не занеслась до них пошестъ у міста.

А це не тільки треба було викопати яму, вложить туди мерця і загребти, а й привезти його було треба. А щоб привезти, треба його було мати, тобто відшукати, а це останніми часами не була така легка річ. Поперше, не було кому вже й повідомити про смерть, бо той біodalха пережив усіх і смерть захопила його в хаті самісінького, подруге, траплялося, що небіжчик своїм худим тілом продовжував життя якогось родича чи приятеля. Бувало також, що рідня, що ще чудом жила й могла ходити своїми власними ногами, ховала свого рідного сана. На це дуже криво дивилися брати Зарубіни.

— Іш, какія безобразні куркулі, грабіжницька душа, прокляті хахли. І сам не буде жрати і другому не дастъ. Але підождіть, ми вас усіх скоро он туди, петлюрівська сволочня, — сердився старший Гріша, вказуючи рукою в сторону цвинтаря.

Але це вже були дуже рідкі випадки в ці часи. Таке траплялося раніше, коли росла городина, з якої можна було зварити щось похоже на їду. Тепер уже майже не було кому вмирати і як хто ще всупереч усіяким фізичним правилам і логічним міркуванням і наперекір братам Зарубіним остався живий, той тікав із села, куди несли

його ноги, і куди казала йому йти божевільна з голоду голова.

Коли такого брати Зарубіни стрічали, то намагалися всякими способами перемовити, бо тож просто з-під їхнього носа, крізь їхні пальці висмикується п'ять фунтів правдивого зерна!

— Хіба ж тобі не краще вмерти як людині, в своїй хаті, де родилися твої прадіди й діди, де родився твій батько й ти сам? Це ж прямо гріх покидати ту прадідну стріху, що мов рідна мати тебе захищала. Чи ж ми звірюки, щоб людину не поховати якслід і не злим словом пом'янутъ? Тобі й так від смерти не втекти. Вона тобі он там за потилицею зуби шкірить.

Божевільна з голоду жертва оглядалася зі страхом по зад себе, наче там дійсно вже стирчала смерть.

— А там будеш волочитися не знати куди і як бездомний собака під чужим тином загинеш. Ми тобі, понімаєш, і яму порядочну, як людині пристало, і хреста, так по-тихенько, щоб влада не знала.

Гріша Зарубін нераз сам прослезився, коли говорив цю давно вивчену промову.

— Бачиш, ми ледви животісмо, це — говорив про себе й Альошу — але для своїх братів, то ми... сказавши це, витягав з-за пазухи, на такий випадок приготовлений, малій кусочек чорного цвілого хліба. Людина, мов голодна собака, кидалася на той шматочок, що являв собою кілька хвилин життя більше, і ковтала, нє розжовуючи. Інтерес був часом несогірший і Гріша купецьким оком глядів на новий ще кожух, що теліпався, на тій худій тичці, яка, заточуючись, йшла за ним, своїм “добродійником”. Відводили свою жертву в комору, що прилягала до будинку міліції, і там її замикали, щоб, мовляв, ніхто не докучав проспатися.

Обидва брати, хоч в їхній коморі назбиралося багацько всякого зерна, старалися мати його ще більше. Ко-мусь дати, підрятувати? — от вигадав! А хіба він і так не вмре? — говорив Гріша. Скоріше чи пізніше, все одно вмре.

Оця їхня друга професія грабарів дійшла до вершка досконалости. Вишукували небіжчиків скрізь. Спершу хо-

дило їм знати, як хтось ще жив, з чого він жив? Коли мав щось заховане, відібрати, коли все було відіране, — терпеливо ждати й слідкувати, щоб не втік із села. Розуміється, що відіране зерно чи хліб, здавали чесно щодо зернятка, державі.

— То знаєш так, доказував нераз Гріша. З державою треба чесно, бо вона з нами чесно. Вона нам працю, а ми її вірність. Та запопадливість наробыла була їм де-що прикрости, про що опісля не хотіли й згадувати.

В далекому, зарослуому бузиною, куті цвінтаря була викопана широка і глибока яма, що не була збірною могою мешканців цього села. Їх бу складали дещо ближче, в довжелезному рові, таки зараз коло входової брами. Альоша спочатку дивувався, пощо це Гріша казав її викопати, ще й до половини прикрив дошками. На запит брата, той якось таємничо посміхався.

— Обожди, побачиш сам.

Та таки зараз, за кілька днів справа вияснилася і виявився тоді ввесь передбачливий хист брата Гріші.

Якось третього дня під вечір, коли обидва поверталися до дому з даремних пошукувань, побачили коло самої дороги, на березі рівчака, нерухомо лежачу жінку. Підбігли до неї.

— Гей, бабка, а це що з тобою? — заговорив Гріша, сіпаючи її за поли.

— Ш — ш — ш, не кричи так, бо перелякаєш, і не схоче опісля з нами говорити — сердився Альоша — бачиш, що спить.

— Спить, кажець, так ми її збудимо, але мені здається, що вона хвора, певно з голоду, — вже тихішим голосом, приглядаючись ближче, сказав Гріша.

По жовтому лиці й короткому віддихові видно було, що це хвора людина. Коли оба стали підіймати її, щоб сіла, виявилось, що вона ще й непритомна.

Альоша безрадно поглипував на брата,

— Що ж ми тепер з нею? — допитував, — хіба оставимо її так до завтра, а опісля поховаемо?

— А як очуняє і піде, будеш її опісля шукати? Ні брат, не так; возьмемо її гарненько попід руки і он туди, — Гріші

ша вказав головою в сторону цвінтаря, — тільки подивися, що там у тому клункові?

Коли Альоша розв'язав клунок, показалося, що був він повний біленських бубличків.

— Оде тобі й щастя! — радісно закричав, — бублички! Так видно, що вона не з голоду — заговорив здивованим голосом.

— Сюди, сюди, — командував Гріша — просуваючися межі старими гробами, аж спинилися коло глибокої ями в самому куті цвінтаря.

— А тепер давай її в яму. Тільки остережно, щоб старуха не побилася. А бачиш, на що ця яма? — задоволено говорив Гріша. — І без жодного насильства, понімаеш, і по закону, бо якось совість не позволяє живу людину отак живцем погребти. А знідти — показав на яму — і нікуди не втече, якщо очуяла, і вітру не буде, і прізвітніше якось, як коло дороги в рові, бо на те ми яму дошками прикрили.

— І п'ять фунтів наче вже заробили — вдоволено шепнув Альоша.

— А про бублички забув? — докоряв братові Гріша.

— Ale знаєш, — звірювався братові Альоша, коли вже верталися додому, — хоч та старуха, видно, не з цього села, то наче я вже десь її бачив.

— І мені те саме здається, але чорт з нею. Краще давай, закусимо бубличка, бо мені в животі щось муляє.

На другий день, в ту саму пору, Гріша читав листа від своєї сестри:

„Дорогий брате Гріша і Альоша!

Оце сповіщаю Вас, що сьогодні рано вибралася до Вас в гостину наша старуха тьотя Клава, бо давно вас не бачила і затужила за вами. Ми чули, що там у вас мало білото хліба і це вона напекла трохи бубликів, вашим дітям гостинця привезти. Так цими днями заглядайте частіше на вокзал, щоб їй щось не трапилося, йдучи до вас, бо ми чули, що там хахли прохожих грабують і навіть убивають людей.“

Коли брати побігли на цвінтар, знайшли тільки холодне тіло тьоті Клави.

— А от жалко, не догляділи, що це своя людина, ще й до того рідня нам.

Ця пригода дещо схвилювала братів Зарубіних. В записнику Гріші коло прізвища тьоті було зазначено „несколько бублічков“ з допискою „непасний случай“. Про хліб не було жодної згадки, бо брати не допоминалися його.

Чимало літ тому, як Зарубіни примандрували сюди десь з-під Москви, тож знали вже всю околицю і її тайні за-камарки як свою власну кишенью. Хату, забезпечену повною коморою, дістали по вивезеній куркульській родині, а решта йшло їм як по маслі. Вуха сюди, а слівце ту-ди — і все було гаразд. Вони, як і всі представники вла-ди, належали до тієї одної родини, що себе старшим бра-том називати казала.

Нараз всі ці блага обірвалися. Не в тому річ, щоб їм прийшлося поганіше жити, ні. А оце вже котрийсь то день, не могли знайти мерця, а четверо, що були вже в їхніх руках, десь несподівано й невідомо куди щезли, і Зарубінам довелося розраховуватися з Ванькою Харупі-ним ще за давню роботу — наскладаним в коморі зерном. Найгірше відчував це старший, Гріша, бо коли брав з комори повний мішок з зерном, дрижали у нього руки й ноги.

І якже ж оце тепер брати повний мішок, наче здор-вий зуб з рота? Прямо гріх розривати цей рівненський ря-дочок, говорив, гладячи рукою ряд пукатих мішків, що стояли рівненько наче солдати. От проклятий народ — сердився далі — ти йому як рідному братові, а він тобі, дивись. Втечу тих чотирьох відчували як свою особисту образу.

— Обожди, не волнуйся, оце вчора й сьогодні нікого не було видно коло Харченкового хазяйства. Може, зна-еш, старий щось не тес — заспокоював брат.

— То ти чому мені оце тепер, під вечір. Але стій, це щось непохоже. Він кріпкий і смерть його якось минає, а може десь і приховав щось? Ну, нічого таки постави-мо цього мішка назад, хай постоїть ще, може й не тре-ба буде, а ми тимчасом до його, — постановив нараз Грі-ша і кинув мішок на землю.

Семен Харченко жив на другому кінці села під лісом. Хата нестара ще, але старістю покрилися стіни, бо ті, що колись піклувалися нею, були вже зазначені в записнику Гріші, два рази по п'ять фунтів.

Належав до середняків і колись держався незле. Дві доньки, два зяті і він з дружиною заходились коло хазяйства і дещо таки своїм трудом придбали. Прийшла другий раз московська влада і жити стало важче. А вже найгірше в ці голодні роки. Державі здай, а собі нічого. Щось десь приховалося, та ненадовго. Розшукували, рили землю і знайшли. Потім уже пішло по їхньому, як хотіла влада.

Гріша задихався, поспішаючи й докоряючи братові. Так треба було тобі заскочити в хату і ніби про здоров'я розпитати, а так що ж, пропало!

— Да, тю на тебе, боронився Альоша, куди пропало, от зараз побачиш.

— Побачиш побачиш, передражнював Гріша, що прочував найгірше і приспішував ходу.

Коли доходили до лісу, що на десять хвилин ходи від-дільв їх від Харченкової хати. Гріша нагло пристанув. Нагадав собі, що кільканадцять літ тому, якраз в цьому лісі і в цьому місці, Харченко врятував його від смерті. Перелітали перед його очима страшні образи минулого. Він, на селянському возі враз з воєнкомом, верталися з мітингу з сусіднього містечка і отут, під цим дубом, зустрілися із групою повстанців. Воєнкома повісили таки зараз, а Грішу врятував Харченко, що з дровами під той час надіхав. Той його і вищросив від смерті і за нього поручився. Чому? А хто його знає чому, певно через добру хахлацьку душу. А може ще й тому, що знов їх ще здавна, коли сюди прийшли, бо Зарубіни не раз забігали в Харченкову хату, щоб позичити щонебудь, або таки так, наїстися і винюхати дещо.

— Та гляди ж, щоб опісля не жалував,— говорив повстанський старшина, подаючи другий кінець шнура Харченкові в руки.— Ми людей не знаємо, а віримо тобі на слово. Бо за цим, старшина показав на воєнкома, що гойдався на дубовій гілляці, ми вже давно стежимо, а оцей, то ще якийсь незнаний нам, хоч дуже непевний,

бо і в такому товаристві, і по чужому тільки балака. Вже тупіт кінських копит давно завмер в лісовій гущі, а Гріша з мотузом на шиї стояв, не рухаючись і не міг здобутися на жодне слово. Аж коли Харченко торкнув його, той очуявся. Зразу відступився, опісля схопив Харченкову руку, поцілував і тихо промовив: „Спасибіг, я вам цього ніколи не забуду“... Цей образ повторився йому тепер з такою реальністю, що коли Альоша, зачудований мовчазною зупинкою Гріші, штовхнув його в плече, той нагло схопив його руку і поцілував.

— Гріша, що з тобою, ти з ума зійшов? — закричав, вириваючи руку, переляканий Альоша.

Гріша затрусиився всім тілом.

— Я, те..., я тепер ще раз з того світу вернувся, — трясучися всім тілом пробурмутів Гріша.

— Це я так і зразу подумав, — відповів брат, — а тепер давай ходи, бо тут дійсно якось ніяково.

Та Гріша вже не поспішав, а йшов поволі, озираючись навколо себе, як гонений злочинець. Аж коли крізь лісову гущу засірла перед ним Харченкова хата, децо оживився і прискорював кроки. Що близче підходив до хати, то більше оживлювалося його лице, кроки ставали скорішими, аж вкінці почав бігти. Дігнав перед хатою Альошу і тепер обидва, старались один другого випередити, влетіли і спинилися разом у відчинених дверях хати.

Давно залишенні світлиці світили пусткою. Не було нікого. Порожні жердки, поліці і скрині затерли зовсім сліди колишнього добробуту, з якого користали, забігаючи сюди частенко, брати Зарубіни. Увесь колишній добробут давно був проміняний на хліб. Із стін гляділи на них запорошені, повбирані в споловілі рушники, ікони святих.

— А що я говорив, — замітив Гріша, — удрав!

Альоша, не відповідаючи на заувагу, прискочив до стіни і почав зрывати рушники і образи святих, скидаючи їх серед світлиці. Те саме почав робити з поліцями.

— Ти нашо це? — спітав здивований Гріша.

— Та я це, так просто, щоб знаєш, запалити хату. Бо як

його вже нема, то не треба й цієї хати, хай вона згорить, хай згорить усе село.

— Що ж ти, дурак один, хочеш ціле село запалити?

— Хіба тобі жалко?

— Не в тому річ, що жалко, а позгоряють там люди, що ще живуть.

— А тобі, значиться, за ними буде жалко — допитував уже нетерпливий Альоша.

— От дурак, вигадав, жалко! Мені жалко тих п'ять фунтів за кожного, бо кого будемо опісля ховати, як усі позгоряють? А, по-друге, чи ми душогуби які, чи що? Вони такі ж граждані, як і ми, тільки їм призначено вмерти.

— Як то, призначено вмерти?

— А так, влада видала закон, щоб вони повмирали й крапка.

— Такий закон видала? А я й не знат про це.

— Отут то між нами різниця, що ти вправді робиш те саме діло, що і я, часом навіть краще, як я, тільки я знаю чому це роблю, а ти, ти того не знаєш. Подумай раз відбирають тобі законно останній шматок хліба з рота, то на тебе тим самим видають смертний присуд. Це ж ясно, що нам призначено бути тут — показав рукою навколо себе, — а їм там — показав у землю. Чи ти цього не бачиш?

Альоша хотів був щось сказати, та Гріша говорив далі.

— Казав мені оце вчора голова райвиконкуму, що будуть поселяти наших, коли село очиститься.

— Яких наших? — допитував уже здивований Альоша.

— То ти ще не знаєш, — з Росії.

— Але де ж це міг подітися Харченко? Як запалю дюхату, він зараз прибіжить, коли побачить, що горить його хата.

— Та так, — згодився Гріша — це правда, якщо він ще живе і ще годен ходити, не то бігти,

— А ти думаєш, що він уже не живе? — Альоша оперся об припічок і закрив долонею очі.

Гріша здивований побачив, як з-під долоні викотилася прозора цятка і, ніби перескакуючи невидимі на лиці горбки, впала на долівку.

— Альоша, що тобі? Ти справді тес, чи ти так зіпрів?

— Ні, брат, це не піт, а настояща руская слюзоза, бо подумай, чоловік, власник цієї хатини, що тобі спас життя, і де ми обідва так частенько гостилися, десь он-там у бур'янах, наче собака непогребаний лежить, може й недалеко, а ми його й поховати не можемо якслід.

— Ти правий, Альошенька, — по короткій мовчанці відказав сумним голосом Гріша, — це прямо жах. Але, якщо ти думаєш, що він десь тут у бур'янах, то краще погляньмо. Вийшовши з хати, почав роззиратися навколо себе

— А це що, гляди, — крикнув, показуючи на далеку точку, що поволі посувалися в сторону лісу.

— Що це може бути? Невже Харченко?

— А ти не допитуй, а за ним, сюдою!

Тепер вони не бігли, а летіли як вихор.

— Та це собака, — задихавшись від скорого бігу, промовив розчарованим голосом Альоша.

Гріша, не зважаючи на це, приглядався ближче, аж несподівано врадуваний закричав:

— Альоша! Диви, що вона несе, руку, людську руку, чи бачиш? Ха — ха — ха! — зареготовався. — от добре потрапили. Тепер буде хліба!...

— Та буде п'ять фунтів, бо тут десь має бути мрець.

— Що, мрець? Ти здуруїв, та тут має бути мерців і мерців! Як уже собаки їх кості розтягають, то їх тут є, тільки розглянутись треба,

Альоші лице зяєніло. Почали бігати від корча до корча і розгортати галуззя.

— Нема, — сказав, Альоша по довшій хвилині шукання. А не бачив ти, звідки собака прибіг? — звернувся до Гріші.

— Здається, що звідти, — Гріша показав на недалекі вершки бур'яну.

— Звідти? — Альоша побіг кільканадцять кроків і вп'явлив очі в сторону заходячого сонця. — Диви, сюди... — прошепотів півголосом і замахав руками: — чоловік!

— Та це певно той самий собака, що вже нас обдурив був.

— Ні, на собаку не похоже, це людина, справжня людина.

Альоша не помилився. Під корчиком бур'яну важко дихаючи, раз-у-раз намагаючись стати на ноги, клячав чоловік. Схудле, помарніле з голоду лице не дозволяло зразу пізнати особи, але коли Альоша подивився ближче, пізнав. Це таки був Харченко!

— Здорові були, дядьку, — стараючись, приховати зворушення, промовив Гріша, помагаючи Харченкові стати на ноги. — Що це з вами трапилося, ми за вами оце вже цілій день шукаємо.

Харченко, перелякано озиравись залебедів:

— За мною шукаєте, цілій день, ой лишенко!...

— Це ми, Зарубіни, не бійтесь, ми вам хочемо помогти.

— О, Зарубіни, помогти? Добре! А я вже охляв і думав, що доведеться отут загинути. В мене в городі замужня дочка, і я оде справився до неї, щоб хоч подивитися, чи жива ще і внучаток поблагословити. Ви завезете мене туди, правда? Спасибіг вам!

Зарубіни зглянулись і Гріша кивнув головою.

— Канешно, ми вам допоможемо і підвеземо. Йди і пристав підводу, — звернувся до Альоші. Тільки швидше, бо скоро ніч.

Альоша завагався.

— Та ж не оставимо чоловіка отак самого серед поля, а йти, сам бачиш, що охляв, — сердився Гріша.

Альоша вже без слова пігнав у село.

— О, ще й сіном вистелили, а я й не знав, що у вас таке шире серде. Я — щоб тільки подивитися на них і вже тоді хай діється воля Божа...

Торохкотіла підвода і збивала дорогою куряву, а Харченко лежав на м'ягенько вистеленому сіном возі і шепотів молитви за добрих людей. Коли саме кінччив молитися, підвода зупинилася коло глибокої ями в далекому зарослому бузиною, куті цвинтаря.

Кілька місяців пізніше на тому самому цвинтарі, тільки на видному місці, з'явилися гарно прибрані дві нові могилі. Як голосив на обох могилах спільнний напис, спочили там орденоносці Гріша і Альоша Зарубіни, вірні сини Радянського Союзу, що в часі виконання своєї громадської повинності понесли зрадливу смерть з рук... бандитів.

НЕ ДАМІ

За незаплачений податок присудили Дмитрові Рибарукові відобрati хату. Тут, властиво не йшлося про незаплачений податок, а про саму хату, що її собі сподобав московський вельможа з райкому.

Бо їх хата була гарна як писанка і здорована як горішок і років ще не було на ній слідно, наче нова. Стояла на горбочку, пишна і гонорна як пава, лицем до села і до сонця.

Дмитрові казали йти, куди поведуть його очі, „бо якщо не підеш сам, то ми тебе повезьом“, сказав той пузатий москаль з козячою борідкою, що хотів стати газдою на чужій праці.

Оце, власне сьогодні, з його паказу лаштували кімнату під московський смак.

Вибрали вікна, висажували двері, викидали на двір мисники лавиці та образи святих, а Дмитрові здавалося, що це йому самому вибирають очі, виривають зуби і витягають внутренності.

Це ж була його хата, де родилися його діди, його батько й він сам. Це було місце, де весело шуміли його дитячі літа, як весняні води в бистром Черемоші, що онтам в долині тепер закутався в лєляний кожух і десь місцями, отворивши рота, з просоння булькоче. Тут складав свій життєвий труд та черпав радість і силу на дальший труд. Тільки всього з його маєтку, коли неврахувати кілька грядок, перед хатою повних літом всілякого зілля і чічок. Тепер те все було потоптане забрудженим снігом.

Стара пішла, голосячи і приповідаючи на друге село, до рідні, бо казала, що негодна дивитися як іроди калічать хату. А Дмитро, захований в чагарнику, стояв як німий і неспускав з хати ока. Аж коли сонце сковалося

поза чорногірські шпилі і розійшлися робітники, він, скраючись мов злодій, підійшов ближче, обійшов її навколо і увійшов в середину. Повів очима по покалічених стінах і зняв крисаню. Оглядався навколо ніби це перший раз опинився тут.

— Я оце прийшов до тебе роздякуватися, проговорив у голос, бо ти була мені мамою ціле мое життя. Ти мене хоронила від студені і від слоти, від темної ночі і лихого ока. Ти заставляла собою всі студені вітри, що попри твої вугли пролітали, ти мене дозирала в слабості і смутку і з твоїх стін дихало на мене тепло, ціле мое життя, дякую тобі.

Повільним кроком ходив коло стін, гладив їх рукою, наче пестив їх.

Гм.., тесані стіни, кедрина, добре дерево, знали діди з чого і як будувати, бурмотів під носом.

Кожна рисочка, кожний сучок, скривав у собі якийсь спогад.

От, в цьому місці, ніби сьогодні, рано і ввечір стояв перед образами його дід. Високий худий і білий, наче покрита інеєм ялиця, в білих штанях і такій же сорочці. Складав білі, худі, прозорі руки і молився. Певно просив у Господа смерти, бо все говорив, що змучили його великі літа і хотів би вже відпочити. Час від часу підносив поморщене лице до образів і тоді волосся спадало йому далеко на плечі, наче довгі пасма жовтовго повісма. Світло з печі, кидало якийсь дивний, живий блиск на його постать і він тоді був схожий до тих святих, до яких молився. Цікавий, розумний і добрий був дідо. Знав, коли вмре, всім розпорядився наперед і розпрощався так, як колись бувало, коли молодшим, вибирається в дальшу дорогу. Дмитрові шкода було того доброго і розумного, як книжка, діда, повного всілякого знання. Лежав на лаві під вікном, обставлений свічами, в тому самому місці, що і за життя, ніби тільки що заснув. Дмитро, по його смерті, довго відчував якийсь брак і коли перелапав себе, що тим браком є дід, тихенько похлипував.

Він ще й ніби тепер, чує той запах свічок і кадила і

йому робиться жаль тієї хати, де родилися, жили і вмирали його діди.

О, а тут наріз один, другий, третій. Гей, гей, давно вже, давно і покійний тато поставив його під цією стіною і зробив цей наріз.

— Отепер хлопче маєш десять років і який вже великий. Так щороку, каже, буду нарізувати, абис колиснав, як ти ріс.

Так нарізував три рази і вже більше недовелося, бо зразу четвертого року, полячня оббила йому печінки — за повстання казали. Принесли його люди у вереті, бо сам вже ходити не міг. Мав закривалене лице, бо ту кров, що під буками з його стікала, ловили в крисаню і змушували його пити „за здоров'я України”. Ще й б'ючи кепкували, що хлоп має пантрувати ґралей, а не повстання.

Лежав головою до цих нарізів і коли відобрало йому мову і очі запливали більмом, сував по них нігтем туди й сюди, в гору і в долину. Мама казала, що це він так у Господа Бога років для його, своєго Дмитра, випрошував. Дмитро глибоко зіхнув і протер кулаком око.

О, а тут, в цьому кутику, мамка — біданка, кужелі пряла, сорочки людські шила і співала про свою теперішню біду і минулу радість.

— Тут мій любий кутик, заедно говорила, звідси всю хату маю на оці. Мати Божа онтам надімною і дивимося обі на нашого Дмитра, на нашого малого газду, що колись татове місце зайде.

А там знову він і Василина за весільним столом. Музики ріжуть дрібушки, гості співають, а парубоцтво свою молодість по помостові розкидає. Мамка сидить в своїому куточку і втирає радісні слози.

А відтак, знову, життя по бурхливих скоках на тиху воду зійшло і з цих чотирьох стін спливала Божа благодать. Літом працював лісами, а на Різдво відвідував хату. Було якось гарно і святочно.

Приходили колядники, спершу плясали, виблискуючи топірцями перед хатою, а відтак колядували в хаті. Дмитро, коли був дитиною, сидів онтам на печі в самій сорочечці, підкорчивши ноги і радів тим святочним гамо-

ром, набожно слухаючи коляд. Про дитинку Божу, що на світ прийшла, про Ірода лю того і дивних трьох царів. В його дитячій душі народжувалося тоді, щось нове і велике. Старшим, вже сам просив їх в хату, саджав за стіл і частував, а вони йому за це колядували і вінчували. Йому і Василині. Щоб здорові були, щоб доля їм під ноги добром стелилася, щоб ройлися бджоли, котиляся овечки, множилася худібка і щоб хліб у них, ніколи із стола не сходив. І так було як колядники бажали. Був гаразд, радість і спокій. А тепер нема колядників і нема ні гаразду ні радості, іроди заборонили.

Як це дивно! Давно був тільки один Ірод, а тепер їх скільки, ціла Московщина. Поналізали на нашу землю, що нам ніяк жити. Чому це так? Бо наша земля і красна і багата, а на красу і багатство кожному очі лізуть. Дмитро звернувся в сторону образів, ніби хотів знайти в обличчях святих якусь відповідь. — Нема, зашепотів. Попалили, промовив повільно, спиняючись на кожному складі. Попалили, повторив ще раз. Тепер будуть висіти ті іроди, що п'ють нашу кров. Що. В моїй хаті? Ні, вони тут висіти не будуть, бо я й тебе спалю, моя хатко, зареготівся і закрутів сокирою в повітря. Не дам московським злодіям святі місця толочити! Мої діди тебе збудували, а я тебе спалю і конець. Спалю, а сам вже піду не куди мене очі поведуть, як той москаль хоче, а куди я сам схочу, до таких, як я сам, закричав.

Побоявся власного крику і ніби спійманий на гарячому забороненому вчинкові, зловив себе рукою за рота.

— Ш-ш-ш, зашепотів, як що робиш, мовчи, а як вже зробиш, також мовчи, говорив нераз покійний дід, а діла самі за тебе говоритимуть.

Заметувшися по знаніх йому кутках, черкав кресалом вогонь і тулив його набожно до запашних кедрових стін.

* * *

— Стійте і неважтесь рятувати, доки не почуете моого слова, кричав Дмитро до людей. Ви всі, кілька вас тут є, знаєте, що ця хата моя отеччина і святе для мене місце, бо тут гостював дух моїх дідів. І я цю отеччину запалив, бо краще най вона згорить, ніж мала б тут сиді-

ти гадина. Як Бог поможе, то колис збудую другу. А тепер, кому воля гасіть, бо я свое сказав.

— Що ж ти Семенку, звернувся до одного з людей, та-кож прийшов рятувати хату? Семенку, я тобі боронити не буду, бо ти мені побратим. Ну, рятуй москалеві ха-ту, чого стоїш і пощо ти той гак приніс? І ти Оленко і ти Гафійко та й ви всі жінки, що з коновками і ведра-ми прийшли, гасіть, будете мати доброго сусіда. Будете мати кому воду носити і дров рубати і хату замітати.

Став із сокирою в руках, страшний від червоного світ-ла і ще просив.

— Пробачте люди добрі, може я оце зле зробив, і як-що так міркуєте, то скоро гасіть, є ще час. Товпа стоя-ла німа, тільки на їхніх лицах грали світла пожежі.

— Вибачай, брате Дмитрику, захриплім голосом відізвався Семен. Ти добре зробив. І залізний гак, на довгій жердці, полетів у вогонь і там пропав. Щокнуло десь тут і там пущене на землю ведро, десь глухо задудніли ко-новки і люди почали подаватися взад.

— А тепер, люди добрі, ідіть і сідайте за стіл, до Свя-тої Вечері, якщо в кого є що істи, бо я вам оце свічку засвітив.

— Тверду бесіду має цей Дмитро і кожне його слово льodom на душу сідає, шептали деякі.

Люди втягали голови в рамена і розходилися, мов би їх гнала смерть і їхні тіні від пожежного світла дивно видовжувалися і підскакували.

— Та й перекажіть отим зайдам москалям, кричав Дмитро людям навздогін, що я Дмитро Рибарук с. Михайла, з діда прадіда газда, що чужого ніколи нехотів, але і свого недав. І скажіть їм, що їхній довг, у мене тут, вдарився в груди і я міркую, що довго небуду довжний.

Коли полум'я охопило й дах і вже небуло хаті рятун-ку, Дмитро почав спинатися в сторону ліса. Під ногами скрипів сніг і грав тисячами іскор. В руках у нього бли-щаала сокира а в серці грів і віра в перемогу.

Над горою сходила різдвяна зірка.

З М І С Т

Красулька	3
Мітинг'	7
Його ідея	12
Білий колач	20
Наша кров	24
В обіймах „старшого брата”	41
Не дам!	51

